

Руслан Підставка,
заступник генерального директора
з наукової та культурно-просвітницької роботи
НЗ «Замки Тернопілля»

Зоряна Мазуранчик,
молодший науковий співробітник
НЗ «Замки Тернопілля»

ЗАМОК У ЗБАРАЖІ 1474 Р.: КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ ХРОНІК XVI-XVIII СТ.

У статті розглянуто передумови та обставини нападу татар на Поділля і Русь в 1474 р. згідно польських історичних хронік XV-XVI ст. Встановлено роль хана Айдора (Хайдар-Гірея) та Яна (Івана) Збараського в подіях під Збаражем у 1474 р. Здійснено спробу встановлення мілітарних особливостей фортеці XV ст. у Старому Збаражі. Узагальнено основні характеристики оборонно-фортифікаційних та сакральних пам'яток літописного Збаражя на основі писемних джерел та документів XVI ст.

Ключові слова: *напад татар на Поділля, історична хроніка, кримський хан, князь Збараський, замок у Старому Збаражі, монастир василіан.*

Проблема дослідження історії як населеного пункту взагалі, так і його оборонно-фортифікаційних об'єктів зокрема, у великій мірі залежить від наявності та об'єктивності історичних джерел. Не винятком є історія княжого Збаражя (частина сучасної територія сіл Старий Збараж і Залужжя Збараського району Тернопільської області), який був прикордонним адміністративно-фіскальним центром, так званого, Збараського князівства. Згадки в історичних першоджерелах та документах про літописний і княжий Збараж є надзвичайно фрагментарні і скупі. Якщо не брати до уваги першу писемну згадку про поселення 1211 року, а також приписування М. Стрийковським будівництва замку в Збаражі Дмитру-Корибуту Ольгердовичу в останній декаді XIV ст., яка виявилася, за останніми дослідженнями істориків (Я. Теньговський, С. Келембет, О. Однороженко, Н. Яковенко), вміло сконструйованою родовою легендою [4-6], то черговою згадкою про Збараж є інформація в ряді польських хронік XV-XVI ст. (Я. Длугоша, М. Кромера, М. Бельського, М. Меховського) про напад та руйнування татарами замку в Збаражі у 1474 р.

Проблема дослідження полягає в тому, що хронікари кожен по різному описують ці події в контексті:

- імені і посади людини, яка очолювала напад;
- переліку населених пунктів, які були захоплені, або вистояли перед навалюю.
- обставин захоплення замку в Збаражі;
- долі родини, що князювала тоді в Збаражі.

Встановлення обставин і деталей штурму замку в Збаражі побічно може дати можливість встановити обороноздатність твердині, матеріал спорудження та інші особливості фортеці. Встановлення саме цих обставин і особливостей було поставлено нами за мету в даному дослідженні.

Першоджерелом, що описує ці події, можна вважати «Історію Польщі» (Annales seu cronicae incliti regni Poloniae Opera), написану дипломатом, педагогом, істориком та духовною особою Яном Длугошем. У п'ятому томі дванадцятої книги цього твору, перевиданого в Кракові у 1870 р., під 1474 роком йдеться, що за панування Казимира Ягелончика, «...татари під керівництвом Айдора, Гаджігірея (ориг. - Hadzigereja) сина, нікчемною зграєю, що налічувала заледве сім тисяч легкоозброєного люду, зненацька напали на Русь і Поділля десь біля дня Св. Івана Хрестителя (24 червня – тут і далі – примітка авторів) і околиці Кам'янця, Галича, Глинян, Дунаєва, Гологор, Збаражя вогнем, різаниною і всякими іншими лихами спустошили (карта 1). Люди, за свої переступи (гріхи), послані з неба, були дуже перелякані від такої великої орди вершників, що мала би розтягнутися на сто миль в довжину і тридцять в ширину; ніхто навіть не думав про відсіч і оборону. Багато тисяч людей обох статей, не тільки селян, але й шляхти, з причини такого несподіваного наступу, (про який ні король Казимир (раніше п'ятьма гінцями попереджений), ні київський староста Мартин Гаштольд, не встигли повідомити), потрапили у вічну неволю. Весь подільський край майже в кожному куточку від людини до худоби закривавлені і спотворені, а з ним значна частина Русі видали жалісний зойк. Ці, котрих доля пошкодувала, оплакували смерть або неволю своїх сімей, а за недбалість влади подавали скарги, які надходили аж до Найвищого трону. Коли в розпачі і справедливому гніві вирішили ін-

шого обрати собі пана, бачачи, що не мали жодної опіки над собою, ані навіть надії покращення. Григорій, архієпископ львівський, сам з деякими місцевими купцями, які змогли втекти перед татарською навалою, ледве зміг знайти собі сховок у своєму містечку і замку Дунаєві. Рицар Свинко з сімома товаришами зумів відважно боронитися у своєму замочку Поморянах. Інше містечко Литвинів, в якому Міхал Бучацький не посмів досиджувати, був спалений татарами. Замок Збараж здобутий, княжна в ясир взята; сам князь Іван дивлячись на орду, що вдирається до замку і неволю своєї жінки, озброївся серцем Самсона і влаштувавши двом синам і двом дочкам втечу, сам з цілою дружиною своєю та великою кількістю татар, які вже були замок і вежу його опанували, спалив себе і в попелі похований. Був вже в полоні його молодший син, але коли його вели до татарського обозу, один з хлопів товстий і відважний русин повалив трупом ординця, котрий його проводив і звільнив його з неволі. Смерть цього татарина (а це був один з перших панів), розляглася в обозі орди великим плачем і голосінням» [16, с. 574-575] (карта 1).

Повністю наведений уривок з «Хроніки» Я. Длугоша, яка описує події до 1480 р., є єдиним першоджерелом про ці події 1474 р. і наступні хронікарі мали б або його повністю переповідати, або викладати в скороченому варіанті. Однак, Мартин Бельський у «Хроніці Польській», виданій у 1597 р. в Кракові, зазначає: «Здобули на той час і Збараж, на якому Ян був князем/ де татари взяли його жінку в неволю з наймолодшим сином/ а з двома синами, а також дочками батько ледве втік/ пробившись через неприятеля/ і замок запаливши» [15, с. 462]. Переповівши перед тим історію про пограбування навколо Кам'янця, Дунаєва, Галича і т. д., чисельність орди, кількість ясиру тощо, хронікар деталізує захоплення Збаража. Важливо, що наводиться ім'я князя на Збаражі – Іван (в польському оригіналі – Ян), а також описується доля його родини. За М. Бельським, дружина з наймолодшим сином потрапила в полон, а батько з двома синами і дочками (кількість яких не подається), підпаливши замок, вивалилися через неприятеля на волю.

Ми свідомо не брали до уваги «Трактат про дві Сарматії» (Tractatus de duabus Sarmatiis), виданий Матвієм Меховським у 1517 р., оскільки в ньому лише побічно згадується про події 1474 р., а про ім'я князя Збараського та долю його сім'ї взагалі не йдеться [19].

Особливо цікавим на трактовку оригіналу Я. Длугоша є «Польська хроніка» Мартіна Кромера 1611 р. і перекладена на польську мову з латини в Кракові у 1882 р. Мартином Блажовським. У другому томі видання йдеться, що «... на той час випадає звістка, що Поділля і Русь татари під керівництвом царика Айдора Ецигеевого сина йдуть для спустошення поспішаючи... що тільки 7 тисяч татар і то легко озброєних всі коло Кам'янця, Галича Глинян, Дунаєва, Гологор і біля Збаража охопили близько 100 миль в довжину і 30 миль в ширину, палили, вбивали і без великого опору спустошили. Багато смертних заставши на польових роботах як скотину було забрано у поганську неволю. Містечко Литвинів спалено, замок в Збаражі здобуто, в якому князь Іван, або Ян вкритий вогнем згорів: жінку його і одного з трьох синів наймолодшого захоплено і в неволю відведено» [18, с. 1253].

«Хроніка Стрийковського» (Kronika polska litewska zmodzka i wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wolhinskiej, Podolskiej, Podgorskiej, Podlaskiej etc...), перевидана у 1766 р. у Варшаві, описуючи ці події, взагалі не згадує в переліку захоплених міст Збаража і не подає жодних відомостей про сім'ю князя Збараського. «... Принесено королю звістку, що татари з цариком Айдором сином перекопського царя Ецікерея ідуть на Поділля. Король жодних дій не вчинив, у результаті чого від 7 тис. татар, нікчемних беззбройних обшарпанців (як пише Меховіт) всю здобич біля Кам'янця, Галича, Глинян, Дунаєва, Гологор більше на 100 миль в довжину і на 30 миль у ширину залізом і вогнем майже без опору здобули і дуже багато людей, як худобу помордували і в неволю загнали.

Від свого містечка Дунаєва Григорій, архієпископ Львівський мужньо їх відбив, а Поморяни Свинко, людина чистого серця з 6-ма товаришами оборонив, гнали їх наші, але з своєю великою жалістю, у той час коли татари хворих, старих і молодих перед їх очима сікли, а 100 тисяч зловлених людей від 7 тисяч татарів (як Длуґаш і Кромер нараховують) в неволю загнали» – пише Матвій Стрийковський [20, с. 627-628].

У багатьох випадках останній, цитуючи хронікарів-попередників, зазначає, «як пише Кромер» чи «як твердить Длуґаш», але саме в цій цитаті посилання на раніші джерела відсутні, та й сам Збараж у переліку захоплених міст не фігурує. Імовірною причиною такої «неуваги» до Збаража, на нашу думку, може бути той факт, що Матвій Стрийковський по відношенню до князів Збараських є стороною «зацікавленою». Саме він у своїй праці в розділі «Про битву Вітовта з Корибутом» чотири рази наголошує, що князі Збараські і Вишневецькі походять від Корибута. Вже на початку розділу автор твердить, що Дмитро Корибут Ольгердович, брат короля Ягайла – є предком князів Збараських і Вишневецьких [20, с. 100]. Ще раніше в розділі «Про Ольгердових та Кейстutowих синів та їх уділи» Стрийковський, розповідаючи про Корибута, названого Дмитром, називає його предком кн. Збараських і Вишневецьких [20, с. 58]. Далі Стрийковський

твердить, що Вітовт взамін Сіверського князівства дає Корибуту з ласки на Поділля і Волині ряд замків, а пізніше Корибут сам у Збаражі та Вишнівці побудував замки [20, с. 100]. У цьому ж розділі Стрийковський вчетверте акцентує увагу читача, що Дмитро Корибут є предком кн. Збараських [20, с. 103-104], ніби підкреслюючи довершеність виконання взятої на себе місії.

Автор «Хроніки» в наступному розділі, описуючи замок періоду Вітовта Кейстутовича, сам дає відповідь на запитання хто є замовником цієї «генеалогічної легенди» – «...князя Стефана Корибутовича Збараського» [11, с. 108]. Згадка імені князя з «псевдо-патронімом Корибутович» у розділі присвяченому подіям поч. XV ст. наголошує на тому, що кн. Стефан Андрійович Збараський – нащадок славного Гедиміна, предка польсько-литовської королівської знаті (а династія Ягелонів у 1572 р. вже вигасла на Зигмунді II Августу), тобто місія Стрийковського виконана.

Висвітлюючи захоплення Збаража та захист замку князем Збараським, названого попередниками Іваном (чи Яном) без жодних топоантропонімів, М. Стрийковському довелося б заперечувати власну генеалогічну конструкцію.

Проаналізувавши тексти хронік, що описують подію, потрібно провести наступні узагальнення:

- у 1474 р. замок у Збаражі і місто було захоплене татарами під керівництвом царевича Айдори;
- князь Іван (Ян) Збараський, влаштувавши втечу двома дочками і двома синами, підпалив замок і згорів разом з своїми дружинниками і татарами, що вже були в замку, а дружина з наймолодшим сином потрапила в полон (останній був визволений невідомим русином).

Передумовами цього нападу татар було оголошення в травні 1474 р. королем Казимиром збору війська для походу проти угорського короля. У похід мали іти не тільки поляки, а й литовські бояри і татари. Київський воєвода Мартин Гаштольд п'ять разів відправляв до короля гінців із повідомленням про підготовку татар до нападу на руські землі. Жодної реакції на ці попередження зі сторони Казимира не було не тільки в плані військової допомоги «прикордонним князям», а й навіть у плані застереження про загрозу. Татари, на чолі з Айдаром та Емінеком, як зазначає В. Гулевич, у червні безперешкодно спустошили Поділля і Галичину, а коли галицька, белзька та подільська шляхта зібралася для відсічі, то нападники вже зникли в степу. Не знайшло їх і литовське військо на чолі з Гаштольдом і князем Чарторийським. Хоча цей напад і не був санкціонований молодшим братом Айдара кримським ханом Менглі-Гіреєм, все ж і допомоги Казимирові він не надав жодної [2, с. 47].

Що стосується царевича Айдори, то встановити кримського хана чи оглана з таким іменем не вдалося. Уточнення, що останній був «Ецигейовим сином», тобто сином кримського хана Ецигея в другій половині XV ст., дозволяє висунути версію, що батьком Айдори міг бути засновник Кримського ханства, як незалежної держави, родоначальник династії Гіреїв, воєначальник і державний діяч – Хаджі-Гірей I (рис. 1). Його ім'я в результаті мовно-лінгвістичних метаморфоз хронікарів перетворилося на Ецигей, а його третій син Хайдар-Гірей (чи Хайдер-Гірей) – став Айдорою.

Про останнього відомо, що він у 1456 р. організував переворот і на деякий час усунув батька від влади. Імовірно, Хайдеру протегувала Орда, не задоволена незалежницькою політикою Хаджі-Гірея, спрямованою на створення суверенної держави – Кримського ханства. Союзниками Хайдера стала генуезька Кафа, яка за майбутнє зниження розміру щорічної данини з італійських володінь у Криму, обіцяла підтримку молодому хану. Не виключено, що переворот відбувся за підтримки Великої Орди, і саме в той час, коли хан Хаджі-Гірей перебував у Молдавії. Однак, правління Хайдара (саме так звучить його ім'я у Л. Войтовича [1, с. 225]) тривало всього декілька місяців. Народ повстав проти заколотника, який був змушений, рятуючись від смерті, втікати в Литву [6, с. 135].

У результаті консультацій з професором Леонтієм Войтовичем, стосовно історичної особи кримського хана Хайдар-Гірея, та його участі в поході 1474 р. вдалося встановити, що:

- Хайдар-Гірей (Айдер-Гірей) після приходу до влади молодшого брата Менглі-Гірея за домовленістю з генуезцями утримувався в їх фортеці Солдаї (Судаку). Після захоплення Кафи і Солдаї турками і зміщення Менглі-Гірея у 1475 р., він короткий час знову був кримським ханом, але у 1476 р. програв братові Нур-Девлет-Гірею і втік до Києва.
- Звідти у 1479 р. Хайдар перейшов на службу до московського князя. Помер на Білоозері у 1487 р., куди був засланий. В Литву та Москву цей оглан (царевич), звичайно, переходив із невеликим загоном своїх нукерів та уланів. З часів Вітовта Литва приймала ординців на службу як дрібну шляхту;
- Хайдар-Гірей не міг очолювати жодного походу на Поділля у 1474 р., бо сидів тоді як почесний в'язень у консульському замку в Судаку. Не міг він напасти на Поділля і у 1475 р. і, тим більше, у 1476-79 рр., коли перебував на литовській службі;

- М. Кромер і М. Бельський черпали інформацію з Я. Длугоша, а в останнього фактичних та хронологічних помилок було дуже багато, в т. ч. і зроблених спеціально. Але у 1474 р. Я. Длугош був львівським архієпископом, тобто знаходився близько від згаданих подій.
- можна припустити, що або Я. Длугош скористався невірними чутками, або ж виправово командував не оглан (царевич), а котрийсь з 6 беїв, який міг мати ім'я Айдер (Хайдар) чи близьке по звучанню;
- польські джерела в більшості випадків називають керівників таких походів ханами або царевичами. Для хана 7 тис. війська надто мало, навіть для царевича. У 1474 р. старшому з синів Менглі-Гірея оглану Мухамад-Гірею було тільки 8 років, а з братів хана ніхто очолювати виправи не міг, бо всі вони були під наглядом. Отже, похід міг очолювати котрийсь з беїв, найпевніше з Ширинів. Деталі походу відомі тільки з Я. Длугоша, а М. Кромер та М. Бельський просто переписали його текст зі своїми корективами.

Викликає інтерес й інша історична особа, яка фігурує в Длугоша, Бельського і Кромера, а саме, – князь Іван (чи Ян). За винятком Івана (Януша) князя Збараського, воєводи Брацлавського, котрий помер у 1608 р. в генеалогічному дереві цього князівського роду, за даними дослідників, осіб з іменем Іван (або Ян) не виявлено. Хронологічно у 70-х роках XV ст. князем на Збаражі, згідно акту поділу 1463 р. був Василь Васильович Збараський, який «вже не жив» у 1475 р. (помер, за Й. Вольфом, у період з жовтня 1472 р. по 4 липня 1475 р. [23, с. 608]), оскільки в цьому році його син Михайло судиться з дядьком Семеном за спадок по другому дядькові Солтанові. Але, як зазначає Й. Вольф, кн. Василь Васильович залишив «вдову, княгиню Васильову і синів Міхала, трьох Семенів і Федора», котрі у 1478 р. підтверджують поділ залишених маєтків по князю Солтанові, укладений з дядьком – князем Семеном [23, с. 608].

На основі цього документу можна констатувати, що захоплена у 1474 р. в полон вдова князя Василя, ім'я якої на даний час не встановлене, була врятована чи викуплена з татарського полону разом з наймолодшим сином (імовірно, Семеном молодшим).

Досліджуючи історіографічні джерела, по даній темі було опрацьовано статтю Івана Тиміва «Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі Руського воєводства у XV ст.», опубліковану в науковому історико-філологічному журналі «Київська старовина» за 2011 р. (№ 5) [12, с. 67]. У зазначеній статті автор зазначає, що згаданий нами напад татар на подільські і руські землі відбувся в період жнив, а тому основною його ціллю був ясир, худоба та інша здобич. Там же І. Тимів пише, з посиланням на польського історика Анджея Морачевського, що «...татарський відділ під командуванням Хайдура, напав на Поділля і Русь, де біля Кам'янця, Галича, Глинян і Дунаєва все на 100 миль вздовж і 40 миль уперек спустошив, безліч простого люду і шляхти обох статей в ясир забрав» [12, с. 67].

Утрирування реальних цифр, що стосуються певних фактів і подій, у польських джерелах є характерною особливістю кін. XIX – поч. XX ст. (і не тільки). Чисельність татар у сутичці з польськими крилатими гусарами під с. Годів Зборівського району Тернопільської області у 1694 р., кількість козацько-селянського війська і татарських загонів хана Іслам-Гірея III в облозі Збаража 1649 р., «100 тисяч зловлених людей від 7 тисяч татарів» і т. п. – це явний приклад (навіть на думку сучасних польських істориків) гіперболізації фактів зі зрозумілою метою.

Не виключенням є зазначення А. Морашевським і розмірів охопленої татарським нападом території. Якщо в хронікарів, на які посилається історик, наведені цифри 100 і 30 миль, то в Морашевського друга цифра, не зрозуміло чому, збільшується на 10 миль. Відстань між населеними пунктами Глиняни і Кам'янець-Подільський становить близько 240 км (довжина охопленої нападом татар території), а відстань між містами Галич і Збараж – 130 км (відповідна, ширина території). Якщо припустити, що одна польська миля в той час могла дорівнювати близько 7 км, то довжина території дорівнювала 700 км (а не 240), ширина – 210 км (а не 130) і охоплювала б територію від Кам'янця до Варшави та з Галича до Рівного.

Іншим важливим моментом даного дослідження є встановлення особливостей захоплення замку в Збаражі. Ключовим питання історії фортифікації є встановлення мілітарних характеристик замку чи фортеці та матеріалу спорудження твердині на основі історіографічних та археологічних джерел.

Наведений уривок «Хроніки» Я. Длугоша («...Замок Збараж здобутий, ...сам князь Іван дивлячись на орду, що вдирається до замку ... сам з цілою дружиною своєю та великою кількістю татар, які вже були замок і вежу його опанували, спалив себе і в попелі похований»), на нашу думку, можна трактувати наступним чином: «Князь Іван з військом перебував у замку і захищався від нападу татар, велика частина яких уже вдерлася у фортецю і заволоділа замком і вежею. Не маючи можливості протистояти ворогові, князь, підпаливши замок, згорів разом з своїми дружинниками і татарами».

На основі вище наведеного, можна припустити, що замок у Збаражі в другій половині XV ст. був дерев'яно-кам'яним укріпленням з однією вежею. Згадка про захоплену вежу може також інтерпретуватися, як про в'їзну (надбрамну) вежу, захоплення якої означало, фактично, захоплення замку в цілому.

Аналогічний мисовий тип замку п'ятикутної форми з однією вежею в гострому нарізнику досліджувався в 30-х роках минулого століття польським архітектором Богданом Гверкеном у с. Язловець Бучацького району Тернопільської області. У результаті археологічно-архітектурних обстежень автором було запропоновано графічну реконструкцію первинного ядра протозамку в Язловці (рис. 2) [17, с. 96].

Напільна частина протозамку в Язловці була перерізана глибоким ровом шириною близько 11 м, причому рів був не тільки викопаний у верхньому гумусовому та суглинковому шарах, а й видовбаний у кам'яній основі площадки і став у подальшому фундаментом для спорудження, так званого, поперечного готичного будинку з великими льохами на підземеллях [9, с. 62].

Проведені в червні 1997 р. археологічні дослідження території замку і городища в Збаражі тернопільським археологом Мариною Ягодинською підтверджують наявність на дитинці залишків «укріплень замку та підвальних приміщень XV-XVI ст.» (карта 2) [13, с. 92].

Стосовно версії щодо матеріалу, з якого було споруджено замок, то факти підпали оборонних споруд вже були в історії фортифікації. У 1261 р. на вимогу темника Бурундая було «розметано» замки в Луцьку, Кременці, Данилові, Стіжку та ін. Князю Васильку було наказано також «розметати» і Володимир, але, правдоподібно, було встановлено дуже стислі терміни виконання наказу, тому «...князь же Василько нача думать себе про город, зане немощно бысть розметати в борзе... і повеле зажечи (город), и тако через ночь изгоре весь». Василько спалив лише дерев'яні оборонні споруди міста, бо далі літописець зазначає: «Завтра же приеха Бурунда в Володимер и виде своими глазами город изгоревши весь; и нача обедати у Василька на дворе и пити... и ляже у Пятидна» (село біля Володимира-Волинського). Але заходи, що їх вчинив Василько до зруйнування укріплень Володимира, здалися Бурундаю недостатніми. Наступного дня він послав до Василька Баримура. «...Баримур же приехал ко князю и рче: «Василько! Прислал мя Бурундай, велел ми город раскопати»... И нача раскопывать город...». Отже, літописець, вживаючи різні терміни, чітко визначає матеріал знищених укріплень. У першому випадку йдеться про дерев'яні стіни й башти, у другому – про зриття земляних валів. З цього випливає, що термін «розмета», ужитий тут, означає знищення, розбирання по колоді дерев'яних споруд [7, с. 256].

Хоча мова йде про різночасові замки XV і XIII ст., однак, на нашу думку, якщо замок за одну ніч «изгоре весь», а князь в замку «спалив себе і в попелі похований», то замок в значній своїй частині був дерев'яний. Навіть «Інвентар частини Збараського замку і сіл, що до нього належали, спадкових маєтків князень Галшки і Катерини Збараських, переданих під опіку брацлавському воєводи кн. Янушу Збараському і кн. Петру Збараському», складений 21 листопада 1592 року в Збаражі зазначає які замкові споруди були мурованими, а які ні (тобто, дерев'яними). «Інвентар...» зберігається в ЦДІАУ в м. Києві в одній із актових книг Кременецького земського суду (фонд 22) і був опублікований Я. Денисенком у статті «Збараський замок у кінці XVI ст. (за інвентарем 1592 р.)» [3, с. 236-242]. В цьому «Інвентарі...» йдеться про «замок мурований, брама мурована, при якій звід з ланцюгом, котра і з боку мурована. На тій же брамі світлиця мурована з дверима і піччю. При тій же світлиці комора мурована без дверей. Тут же друга світлиця з дверима без печі. Тут же зала тартицями намощена, при якій зигар залізний без дзвона. При тій же брамі склеп мурований під столовою світлицею, в котрому п'ять вікон з залізними ґратами. На тому склепі велика столова світлиця без дверей, і без печі, і без оболон. Навпроти дві покойових світлиці без печі, і без дверей, і без оболон, тільки в одній світлички двері.

В тому ж замку костел, під яким склеп, при котрому пекарня мурована, і сіни, і комора під дерев'яними світлицями. Поряд чотири склепи, при них велика мурована вежа, під котрою замкнена скарбниця з залізним ланцюгом, на якій світлиця без печі, при якій мурована кімната. На тих склепах дві дерев'яні світлиці без дверей, і без печі, і без вікон.

Дерев'яні будівлі з пригородка, тобто пекарня, сіни, кухня, світлиця і друга світлиця, перенесена до замку у зв'язку частими нападами, аби не спалили.

На пригородку вежа дерев'яна, глиною обліплена. Тут же на пригородку лазня і стара світличка, наріжна віжечка на палях» [3, с. 240-241].

Підсумовуючи вище наведене, необхідно зазначити, що станом на кінець XVI ст. Старозбараський замок складався, як з мурованих, так і дерев'яних конструкцій. У кінці XV ст., виходячи з вище наведених аргументів, він переважно був дерев'яним (карта 3).

Через 4 роки після смерті Василя Васильовича князя Збараського 2 квітня 1481 р. у Вільні, його нащадки вчинили поділ родових володінь. Середнього з трьох Семенів, як зазначає В. Собчук, вже не було

в живих, тому ділилися між собою не п'ятеро, а четверо братів. Отже, найстарший з братів, Михайло Васильович, на себе і на Семена Меншого, що перебував під його опікою, узяв город Вишнівець з селами, а Семену Першому (Старшому) відійшли город Збараж з містом та селами [11, с. 237]. Викликає подив, чому старший син, маючи право вибору, взяв собі саме Вишнівець, залишивши Семену Першому родове гніздо – Збараж. Якщо припустити, що зруйнований (спалений) у 1474 р. Збараж потрібно було відбудувати, а у Вишнівці вже у 1475 р. існує «твержа», тобто замок [10, с. 71], то таке рішення виглядає цілком логічним. Можна з високим ступенем вірогідності припустити, що спорудження кам'яного замку в Старому Збаражі, належить саме князю Семену Васильовичу Збараському.

Джерела також зазначають, що Василіанський монастир у Збаражі, який знаходився на сусідній від Княжої (Замкової) медоборській горі під назвою Чернеча (або Монастирок), що входила в комплекс, так званого, літописного Збаража, був заснований у 1480 р. князями Збараськими Василем і Семеном. Але, оскільки Василь Васильович Збараський, дійсно отримавши в поділі з братами Збараж у 1463 р., вже не жив у 1475 р., то або рік фундації монастиря є неточним, або Василь розпочав будівництво монастиря і помер, не закінчивши його, а завершував його син Семен Старший, який фігурує в джерелах у 1478 і 1482 роках [24, с. 120-121]. Таким чином Семеном Збараським проводились будівельні роботи як по спорудженню оборонно-фортифікаційного об'єкту (замку) на Княжій горі, так і сакрального – на Чернечій (монастиря).

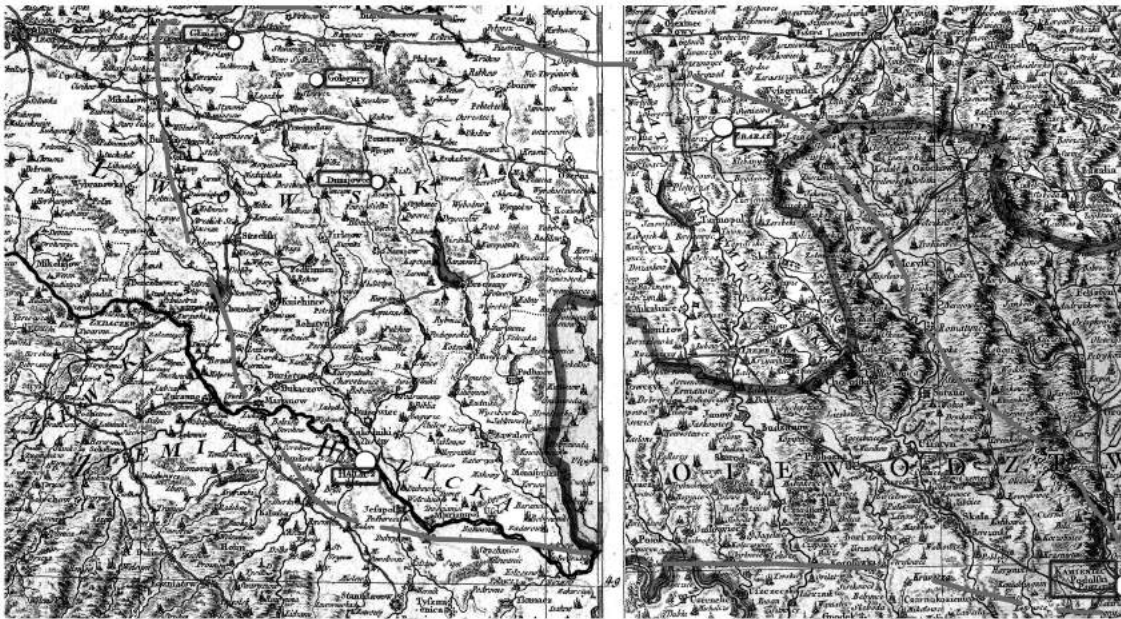
Отже, в результаті проведеного дослідження вдалося встановити, що напад татар на Збараж у 1474 р., очолюваний не ханом (чи огланом) Хайдар-Гіреєм, а одним з беїв, з подібним за звучанням іменем і прізвиськом до спалення дерев'яно-кам'яної фортеці та загибеллю князя Василя Васильовича Збараського.

Новий кам'яний замок у Старому Збаражі, по всій вірогідності, мав би будувати його син Семен Васильович Збараський, який традиційно вважається і фундатором Василіанського монастиря на Чернечій горі.

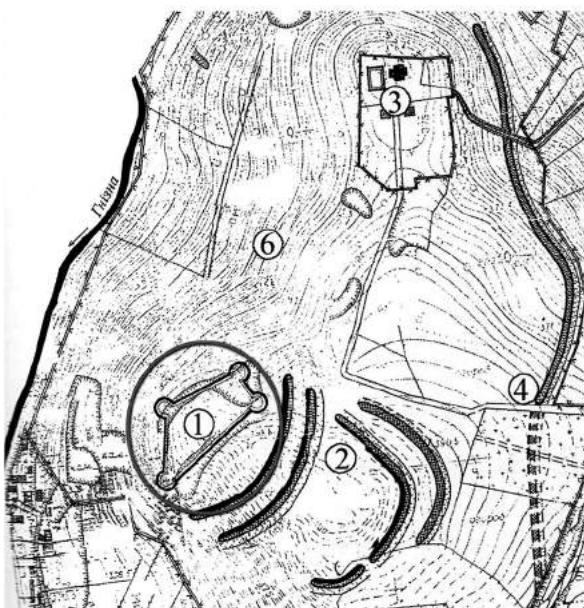
Список використаних джерел та літератури

1. Войтович Л. Нащадки Чингізхана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів / Л. Войтович. – Львів, 2004. – С. 225.
2. Гулевич В. П. Казимр Ягайлович і Менглі-Гірей: від друзів до ворогів / В. П. Гулевич // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 47.
3. Денисенко Я. Збараський замок у кінці XVI ст. (за інвентарем 1592 р.) / Я. Денисенко // Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ «Старий Луцьк». – Луцьк, 2011, С. 236-242.
4. Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збараські та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? / С. М. Келембет // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 162. – С. 111-118.
5. Келембет С. М. Походження князів Несвізьких, Збараських та Вишневецьких / С. М. Келембет // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 164. – С. 75-77.
6. Колли Л. Хаджи-Гірей хань и его политика (по генуэзским источникам). Взгляд на политическія сношенія Кафы съ татарами въ XV вѣкъ / Л. Колли // Извѣстія Таврической ученой архивной комиссіи. – з Симферополь, 1913. – №50. – С. 135.
7. Крощенко Л. М. Визначення часу побудови мурованого замку в Кременці / Л. М. Крощенко // З історії української реставрації. – Київ, 1996. – С. 256.
8. Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV-XVIII ст. / О. Однороженко. – Харків, 2008. – С. 76.
9. Підставка Р. Язловець – 640. Історія, архітектура, туризм / Р. Підставка, О. Рибчинський. – Збараж, 2013. – С. 62.
10. Підставка Р. В. Замок у Вишнівці: історія виникнення, становлення та локалізації / Р. В. Підставка // Історико-культурні студії НУ «Львівська Політехніка». – 2014. – № 1. – С. 71.
11. Собчук В. Д. З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду князів Збараських та його володінь на Волині / В. Д. Собчук // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 237.
12. Тимів І. М. Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі Руського воєводства у XV ст. / І. М. Тимів // Київська старовина. – 2011. – № 5. – С. 67.
13. Ягодинська М. О. Літописний Збараж (Збираж) (за матеріалами археологічних досліджень) / М. О. Ягодинська // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». – 2010. – № 1. – С. 92.
14. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття / Н. Яковенко. – Laurus, 2012. – С. 326.
15. Bielski M. Kronika Polska / M. Bielski. – Krakow, 1597/ - S. 462.
16. Długosz J. Dziejów Polskich. Książ dwanaście. T. V, Ks. XII / J. Długosz. – Kraków, 1870. – S. 574-575.

17. Guerguin B. Zamek Jazłowiecki / B. Guerguin // Studia i materiały do historii i teorii architektury i urbanistyki. – Warszawa, 1960. – S. 96.
18. Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego ksiąg XXX. – Kraków, 1882. – S. 1253.
19. Miechowski M. Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis. Jan Haller. Cracovie. 1517, S. CCCXXXVII.
20. Strykowski M. Kronika polska, litewska, zmodska i wszystkiej Rusi / M. Strykowski. – Warszawa, 1766. – 743 s.
21. Tęgowski J. Pochodzenie kniaziyw Iwana i Fiodora Nieswickich / J. Tegowski // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne. – 1996. – Tom. 7. – S. 125-135.
22. Tęgowski J. Jesycye o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieswickiego / J. Tegowski // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne. – 1996. – Tom. 8. – S. 87-90.
23. Wolff J. Kniaziowie Litewsko-ruscy od konca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895. – S. 608.
24. Wołyniak. Spis klasztorów unickich bazylianów w województwe Wołyńskiem / Wołyniak. – Kraków. – 1905. – S. 120-121.

*Карта 1. Ареал нападу татар на Поділля і Русь в 1474 р.
(мапа Польщі і Литви Ріцці Занноні, 1772 р.).*

*Карта 2. Замок у Старому Збаражі
(за матеріалами М. Ягодинської).*

*Карта 3. Замок у Старому Збаражі
(на мапі фон Міга, 1772-1783 рр.).*

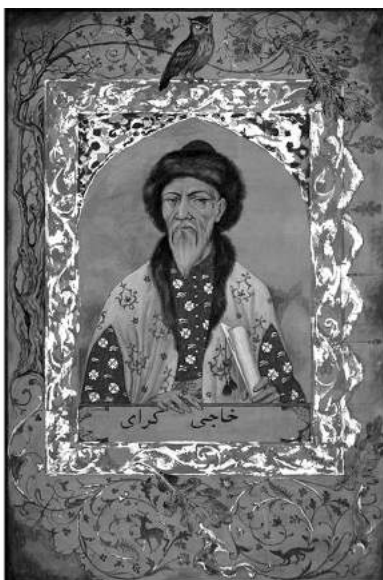
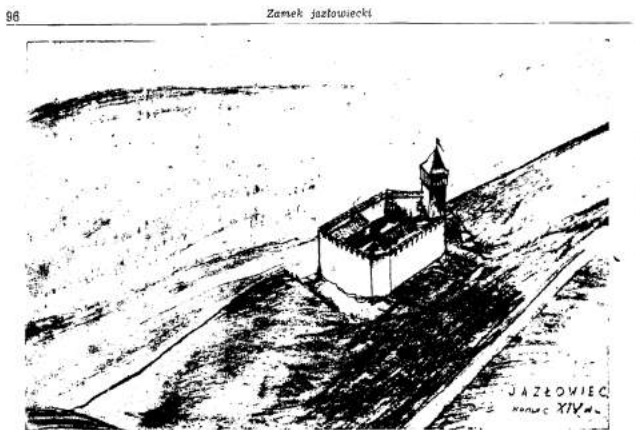

Рис. 1. Портрет хана Хаджі-Гірея I.
(Художник не відомий).

Ryc. 151. Odtworzenie zamku jazłowieckiego w końcu XIV w. Opr. autor

Рис. 2. Відтворення Язловецького замку в кін. XIV ст.
(за Б. Гверкеном).

Рис. 3. Руїни замку у Старому Збаражі
(Рисунок А. Лянге, XIX ст.)